

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.Драгоманова**

ПАЛАМАР Олена Михайлівна

УДК: 159.947.5:502.2

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОТИВІВ УЧІННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРИРОДОЗНАВСТВА)**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

ЗУБАЛІЙ Ніна Петрівна,

Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, доцент кафедри психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор

КОЛОМІНСЬКИЙ Наум Львович,

Міжрегіональна академія управління персоналом,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент

ЛЬОВОЧКІНА Антоніна Михайлівна,

Інститут психології імені Г.С.Костюка, старший
науковий співробітник лабораторії екологічної
психології.

Провідна установа:

Інститут педагогіки і психології професійної освіти,
відділ психології трудової і професійної підготовки,
АПН України, м. Київ

Захист відбудеться “16” березня 2005 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “11” лютого 2005 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі суспільного розвитку важливим напрямом державної політики в галузі освіти стає звернення до гуманістичних цінностей. Саме тому провідними завданнями сучасної практики шкільного навчання, проголошеними у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., є виховання всебічно розвиненої, активної, творчої та гармонійної особистості дитини, створення умов для реалізації та самореалізації її природних здібностей і можливостей. У Державному стандарті початкової загальної освіти передбачено розвиток у школярів активного пізнавального ставлення до дійсності, створення умов для усвідомлення себе суб'єктом учіння, формування бажання та вміння вчитися. Вдосконалення навчально-виховного процесу торкається насамперед мотиваційного компонента учіння школярів.

Дослідження психологічних аспектів виникнення, розвитку та формування позитивних мотивів учіння є одним з важливих завдань сучасної психолого-педагогічної науки. В даному контексті особливого значення набуває вивчення змістових та динамічних особливостей мотиваційної сфери дитини молодшого шкільного віку. На цьому етапі онтогенезу утворюється структура мотивів учіння, відбувається їх взаємне підпорядкування, визначаються провідні, домінуючі спонуки навчальної діяльності. Знання закономірностей становлення і функціонування мотивів учіння дає змогу створити оптимальну систему психолого-педагогічних впливів, що сприятимуть формуванню адекватних даній діяльності мотивів та запобігають виникненню “мотиваційного вакууму” наприкінці молодшого шкільного віку.

Теоретичні та експериментальні дослідження проблеми мотивів і мотивації проводилися вітчизняними й зарубіжними вченими у таких аспектах:

- 1) мотивація як складна система детермінації поведінки та діяльності (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, В.А.Семиченко, П.М.Якобсон, Ж.Нюттен, Х.Хекхаузен та ін.);
- 2) в онтогенетичному аспекті (В.Г.Асєєв, Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, А.Н.Менчинська та ін.);
- 3) мотивація як стрижнева характеристика особистості (В.Г.Асєєв, Л.І.Божович, В.І.Ковальов, Г.С.Костюк, В.С.Мерлін та ін.);
- 4) мотив як регулятор різних видів діяльності, зокрема учіння (М.І.Алексєєва, Ш.А.Амонашвілі, М.Т.Дригус, А.К.Дусавицький, Н.П.Зубалій, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, Н.В.Пророк, О.В.Скрипченко, Н.О.Юдіна та ін.).

Водночас аналіз психологічної літератури показав недостатню розробленість питань про особливості мотивів вивчення окремих предметів з урахуванням певного віку, відсутність відповідних методик цілеспрямованого формування мотивів учіння. Зокрема, не розробленою залишається проблема вивчення змістових, структурних та динамічних характеристик мотивів

учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства. Актуальність означеної проблеми, недостатність її теоретичного і практичного опрацювання обумовили вибір теми нашого дослідження “Формування у молодших школярів мотивів учіння (на матеріалі природознавства)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології та є складовою наукового напрямку Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Теорія і технологія навчання і виховання в системі освіти”, затвердженого Вченою радою університету (протокол №5 від 30.12.1999 р.). Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою університету (протокол №7 від 24.02.2000 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №4 від 23.05.2000 р.).

Об'єкт дослідження – мотивація учіння дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – формування мотивів учіння молодших школярів на матеріалі природознавства.

Мета дослідження полягає у теоретичному та експериментальному вивченні особливостей формування мотивів учіння у дітей молодшого шкільного віку на матеріалі природознавства; визначенні психолого-педагогічних умов, засобів і шляхів оптимізації даного процесу.

Гіпотеза дослідження – формування мотивів учіння у молодших школярів відбуватиметься ефективніше у разі комплексної реалізації психолого-педагогічних впливів на мотивацію навчання природознавства. Комплексну реалізацію впливів складає:

1. Розвиток особистісного ставлення до природи.
2. Цілеспрямоване формування у молодших школярів системи відповідних до навчальних завдань розумових операцій.
3. Впровадження діяльнісно-проблемного підходу до засвоєння знань про природу як цілісну систему.

Для перевірки гіпотези та досягнення мети дослідження вирішувалися такі **завдання**:

- 1) визначити теоретичні підходи до проблеми формування мотивів учіння;
- 2) дослідити особливості змісту, структури та динаміки мотивів учіння у дітей молодшого шкільного віку при вивченні природознавства, визначити рівні розвитку мотивів учіння;
- 3) виявити психолого-педагогічні умови формування мотивів у молодших школярів на матеріалі природознавства;
- 4) розробити та експериментально перевірити систему засобів формування мотивів при вивченні початкового курсу природознавства.

Методологічними та теоретичними засадами дослідження виступають: Закон України “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., положення вітчизняної психології про закономірності психічного розвитку (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін,

Г.С.Костюк, О.М.Леонт'єв, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн), про формування мотиваційної сфери особистості (М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, Г.С.Костюк, О.М.Леонт'єв, Н.В.Пророк, Л.С.Рубінштейн, В.А.Семиченко, Н.О.Юдіна); положення теорії навчальної діяльності, сформульовані В.В.Давидовим, А.К.Марковою, Д.Б.Ельконіним; сучасні теоретико-методологічні розробки стосовно розвитку мотивів індивідуальної поведінки щодо природи (Т.Б.Баранова, С.Д.Дерябо, Н.В.Жук, А.М.Львовочкіна, В.А.Ясвін); праці з проблеми формування природничих понять (О.Г.Артемчук, М.Ф.Бабій, Л.М.Кудояр, А.В.Лебідь); вчення про діалектичний взаємозв'язок суб'єктивних та об'єктивних чинників становлення мотиваційної сфери особистості; принцип єдності свідомості та діяльності; принцип детермінізму психічних явищ.

Методи дослідження. З метою вивчення стану розробки досліджуваної проблеми проводився теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури. В ході констатуючого та формуючого експерименту було використано емпіричні та теоретичні методи наукового дослідження, що надали можливість об'єктивно діагностувати мотиваційну сферу учіння молодших школярів 3 (2) та 4 (3) класів, перевірити достовірність отриманих результатів, обґрунтувати та впровадити в шкільну практику програму формування пізнавальних мотивів учіння на матеріалі природознавства в 3 (2) класах початкової школи. Зокрема, використовувались такі методи: стандартизована індивідуальна бесіда з учнями, об'єктивне спостереження за школярами в процесі учіння та під час виконання експериментальних завдань, аналіз продуктів діяльності, психолого-педагогічний експеримент. Методи математичної обробки емпіричних даних надали можливість здійснити кількісний аналіз одержаних результатів, визначити наявність зв'язку між досліджуваними явищами (рангова кореляція за Спірменом), достовірність різниці контрольної та експериментальної груп до і після впровадження формуючих впливів (непараметричний метод порівняння результатів дослідження – критерій χ^2).

Організація дослідження. Дослідження проводилося поетапно впродовж 1999 – 2004 рр. На **першому етапі (1999 – 2000 рр.)** було визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, сформульовано гіпотезу, опрацьовано психолого-педагогічну літературу з даної проблеми, розроблено діагностичний апарат для вивчення особливостей мотивів учіння на матеріалі природознавства.

На **другому етапі (2000 – 2001 рр.)** дослідження проводився констатуючий експеримент, здійснено аналіз та оцінку його результатів. Розроблено програму формування мотивів учіння у школярів 3 (2) класів засобами природознавства.

На **третьому етапі (2001 – 2002 рр.)** було впроваджено програму формування мотивів учіння у молодших школярів при вивченні природознавства в 3 (2) класах початкової школи.

На четвертому етапі (2002 – 2004 рр.) проведено теоретичне та науково-методичне узагальнення результатів формуючого експерименту. Систематизовано та оформлено матеріали наукового дослідження.

Експериментальна база дослідження. Психолого-педагогічний експеримент проводився на базі загальноосвітніх шкіл I – III ступенів №2 смт. Свеса Ямпільського району Сумської області; №3 м. Глухів Сумської області. Дослідженням було охоплено 147 учнів 3(2) – 4(3) класів чотирирічної та трирічної початкової школи. В процесі формуючого експерименту використовувалась база Ямпільської станції юних натуралістів та екологічна стежка екоцентру “Мураха”.

Теоретичне значення та наукова новизна одержаних результатів:

- отримано нові дані стосовно особливостей пізнавальних мотивів у молодших школярів при вивченні природознавства, визначено місце пізнавальних мотивів в ієрархії мотивів учіння на матеріалі природознавства;

- створено й теоретично обґрунтовано класифікацію за змістом пізнавальних мотивів на матеріалі природознавства у дітей даного онтогенетичного періоду;

- вперше експериментально обґрунтовано виділення рівнів розвитку мотивів учіння на матеріалі природознавства за характером пізнавальної спрямованості (емпірично-репродуктивного, аналітично-реконструктивного, теоретично-продуктивного), розкрито їх психологічний зміст;

- поглиблено уявлення про взаємозв'язок мотивів вивчення природознавства та особистісного ставлення до природи молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблена та апробована система психолого-педагогічних впливів на учнів початкових класів з метою формування у них пізнавальних мотивів учіння (на матеріалі природознавства) і сформульовані на підставі встановлених у дослідженні фактів психолого-педагогічні рекомендації можуть бути використані вчителями початкових класів з метою оптимізації навчально-виховного процесу.

Надійність та вірогідність результатів і висновків дослідження забезпечувалися методологічною обґрунтованістю вихідних положень, використанням комплексу методів, адекватних меті та завданням дисертаційної роботи, застосуванням математичних методів аналізу даних.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися і дістали схвалення на Міжнародній науково-теоретичній конференції НПУ імені М.П.Драгоманова “Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства” (2000 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції “Суспільство в XXI столітті: психологічні проблеми гармонізації, гуманізації, демократизації” (МАУП, 2002 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми вищої

педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти України" (НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001 р.); на "Звітно-наукових конференція викладачів та студентів НПУ імені М.П.Драгоманова" (2001 р. та 2003 р.).

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи шкіл I – III ступенів: Могилів-Подільської ЗОШ №1 (довідка №145 від 27.05.2002 р.), Глухівської ЗОШ №6 (довідка №17 від 05.06.2002 р.), Конотопської ЗОШ №7 (довідка №133 від 03.06.2002 р.) та навчально-виховного об'єднання №2 м. Конотоп (довідка №79 від 12.06.2002 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 9 одноосібних публікаціях автора, з них: 4 статті у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 5 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (191 найменування); 3 додатків. Дисертація містить 3 рисунки і 22 таблиці на 13 сторінках. Повний обсяг дисертації – 205 сторінок (основний 169 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність дослідження проблеми формування у молодших школярів мотивів учіння, формулюється об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження, конкретизуються наукова новизна, практичне значення отриманих результатів, а також подаються відомості про апробацію і впровадження результатів експериментального дослідження.

У **першому розділі** "Стан проблеми мотивів учіння та теоретичні передумови дослідження" висвітлюється зміст основних теоретичних положень та експериментальних досліджень з проблеми формування мотивів у молодших школярів. Зокрема розкрито суть вихідних психологічних категорій ("мотив", "мотивація", "мотиваційна сфера", "учіння"), вікові особливості мотивів учіння у молодших школярів, подані класифікації мотивів учіння, визначено функції мотивів, закономірності їх динаміки і загальні тенденції розвитку.

Історико-психологічний аналіз літератури з проблеми дослідження засвідчив, що на сучасному етапі розвитку науки категорія "мотив" визначається як складне інтегральне психологічне утворення. Під мотивом учіння розуміють все те, що спонукає школяра до учіння.

Питання мотивів учіння широко представлені в ряді теоретичних та експериментальних досліджень (М.І.Алексеева, Л.І.Божович, М.Т.Дригус, Н.В.Жук, І.В.Жадан, Г.С.Костюк, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, В.Ф.Моргун, Н.В.Пророк, О.В.Скрипченко, Л.С.Славина, Г.І.Щукіна, Н.О.Юдіна та ін.). Традиційно вивчення мотивів учіння охоплює аналіз змісту та динаміки мотиваційної сфери, що визначає ставлення суб'єкта до цієї діяльності, а також сукупність і характер психологічних факторів, які зумовлюють розвиток мотивів.

Мотиви учіння більшість авторів (Л.І.Божович, П.Я.Гальперін, О.М.Леонтьєв, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна) класифікують на підставі їх зумовленості та генезису. Загально визнаним є розрізнення мотивів учіння двох основних категорій: соціальні, що виникають під впливом соціального контексту життя суб'єкта учіння, і пізнавальні мотиви – інтереси, що формуються в процесі учіння і безпосередньо пов'язані із змістом даної діяльності. Виділення пізнавальних інтересів до змісту та процесу учіння (М.В.Матюхіна) базується на розведенні пізнавальної потреби у нових враженнях і потреби в активності. Одна з ліній розвитку означених мотивів учіння полягає в прогресивній інтеграції між ними і виникненні на цій основі навчально-пізнавального мотиву як спрямованості не тільки на отримання результату, а й на опанування загальними способами дій у сфері наукових понять.

Пізнавальний інтерес до окремого навчального предмета виникає за умови виділення дитиною специфічного змісту даного предмета на відміну від іншого. Така можливість виникає в міру накопичення певної суми фактичних знань (М.Ф.Морозов). Однією з передумов виникнення стійкого пізнавального інтересу до навчального предмета є переживання успіху в учінні, яке спонукає дитину до подальшої активної пізнавальної діяльності (М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, Г.І.Щукіна, П.М.Якобсон).

На мотиваційну сферу дитини молодшого шкільного віку активуючий вплив чинить такий зміст навчального матеріалу, що відповідає її актуальним потребам, а саме потребі в постійному тренуванні окремих психічних функцій (пам'яті, мислення, уяви). Малозмістовність навчального матеріалу обумовлює швидке зниження інтересу до учіння у дітей даного віку.

До основних зовнішніх умов, що сприяють формуванню мотивів учіння, за даними наукових досліджень (Л.І.Божович, М.В.Матюхіна, В.І.Чірков), належать: 1) організація та зміст учбової діяльності; 2) система взаємодії з оточуючими людьми. Внутрішніми детермінантами мотивації учіння є: 1) якісні зміни в психічному розвитку (новоутворення); 2) спрямованість особистості школяра; 3) активна позиція школяра в самостійному пізнанні.

На основі аналізу робіт, присвячених вивченню психологічних особливостей формування природничих та екологічних уявлень і понять в учнів молодших, середніх та старших класів (О.Г.Артемчук, М.Ф.Бабій, Л.М.Кудояр та ін.), а також проблемам діагностики і корекції суб'єктивного ставлення до природи у школярів, виховання їх екологічної свідомості (Т.М.Баранова, І.Т.Белавіна, С.Д.Дерябо, Н.В.Жук, В.А.Ігнатова, А.М.Львовочкіна, С.Л.Рубінштейн, А.П.Сідельковський, В.А.Ясвін), нами були виділені основні групи пізнавальних мотивів учіння на матеріалі природознавства, здійснено класифікацію за змістом цих мотивів:

1. Пізнавальні інтереси, що безпосередньо пов'язані із змістом учіння, зокрема 1) інтерес до структурної та функціональної організації об'єктивної дійсності (до предметів, явищ і властивостей середовища; їх взаємозв'язку); 2) інтерес до людини як частини природи (до власного організму,

його природних даних); 3) інтерес до природи як середовища існування та об'єктів праці в природі; 4) інтерес до знань, пов'язаних з охороною та збереженням оточуючого середовища. Для пізнавального інтересу до змісту учіння характерні такі рівні розвитку: 1) недиференційований інтерес до природи; 2) інтерес до окремих фактів і явищ природи; 3) інтерес до закономірних зв'язків явищ природи; 4) інтерес до суті явищ, до їх походження.

2. Пізнавальні інтереси, пов'язані з процесом учіння, такі як 1) інтерес до опанування і застосування загально логічних пізнавальних дій; 2) інтерес до спеціальних пізнавальних дій; 3) інтерес до способів використання джерел нової інформації. Процесуальні мотиви характеризуються такими рівнями розвитку, як 1) інтерес до репродуктивно-наслідувальної діяльності; 2) інтерес до реконструктивної (пошуково-виконавчої) діяльності; 3) інтерес до творчості в учінні.

Проведений нами аналіз психологічної літератури та вивчення аспектів змісту початкового курсу природознавства дозволили виявити теоретичні підходи до експериментального дослідження мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства з метою вивчення психологічних особливостей мотивів та рівнів їх розвитку, визначення умов і засобів продуктивного формування мотивів учіння у дітей даного віку.

У **другому розділі** “Структура й особливості мотивів учіння у молодших школярів” описано комплекс методик діагностування мотивів учіння на матеріалі природознавства. Констатуючий етап дослідження був спрямований на вивчення особливостей змісту, ієрархії та динаміки мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства. З цією метою було здійснено кількісний та якісний аналіз одержаних експериментальних даних.

Констатуючий експеримент охоплював 40 учнів 2-х та 57 учнів 3-х класів трирічної (що відповідають 3-му та 4-му класам чотирирічної) початкової школи і проводився в загальноосвітній школі №2 смт. Свеса Ямпільського району Сумської області у 2000-2001 навчальному році. Ставлення до природознавства у молодших школярів, за результатами нашого дослідження, можна охарактеризувати як нейтральне або байдуже (6 рангове місце серед навчальних предметів). Результати констатуючого зрізу свідчать, що молодші школярі добре усвідомлюють як предметну спрямованість мотивації учіння (на зміст знань і процес пізнання), так і її соціально-поведінковий аспект. Ставлення до учіння у значної кількості молодших школярів характеризується негативними мотивами (неприємності, ускладнення, перешкоди, відчуття некомпетентності).

Провідне місце серед діагностованих нами мотивів учіння належить соціальним мотивам (самовдосконалення, прагнення отримати схвалення від вчителя та батьків, мотивам обов'язку та відповідальності, престижу, бажання отримати позитивну оцінку). У значного числа молодших школярів при вивченні природознавства виявлено несприятливий для учіння мотив уникнення неприємностей. Міжособистісний контакт з вчителем в процесі навчання чинить виражений

мотивуючий, а в деяких випадках, демотивуючий вплив. Кількість соціальних мотивів при вивченні природознавства, за нашими даними, впродовж початкового навчання зростає.

Пізнавальні мотиви учіння обумовлені, по-перше, прагненням до активного освоєння довкілля, потребою розуміти світ природи й адекватно його відображати; по-друге, інтересом до самого процесу пізнання, переживанням позитивних інтелектуальних емоцій. Стимулом для розвитку пізнавальних мотивів є досвід безпосередньої взаємодії з предметами і явищами природи, емоційно-ціннісне ставлення до природного оточення.

В системі інтересів до змісту учіння у дітей на даному етапі онтогенезу переважають інтереси, спрямовані на усвідомлення організації об'єктивної дійсності, тобто інтереси до предметів, явищ природи, їх структурних й функціональних ознак та властивостей (близько 75% у 2-х та 70% у 3-х класах). Усвідомлення зв'язку отриманих в процесі учіння знань з життям, можливість їх практичного застосування сприяє виникненню та розвитку інтересу до природи як середовища існування та об'єктів праці в природі. Посилання на мотиви даної групи зафіксовано у 6% – 12% молодших школярів. Зазначені інтереси часто мають прагматичний характер. В кінці початкового навчання виникає пізнавальний інтерес до людини як частини природи. Пізнавальний інтерес до знань, пов'язаних з охороною природного оточення, виявляється у незначній кількості молодших школярів. В міру ускладнення матеріалу, що вивчається, пізнавальні інтереси молодших школярів поступово диференціюються і конкретизуються. Виникає спрямованість на усвідомлення природних взаємозв'язків.

Дієвість пізнавальних мотивів при вивченні природознавства впродовж початкового навчання знижується. При виборі пізнавальних завдань молодші школярі віддають перевагу репродуктивним навчальним завданням. Інтерес до проблемних і творчих завдань значно менший.

В межах нашого дослідження були умовно виділені такі рівні розвитку мотивів в учнів молодших класів при вивченні природознавства:

1) початковий рівень (емпірично-репродуктивна пізнавальна спрямованість) становить 70 – 73%. Даний рівень відзначається ситуативністю та нестійкістю мотивів. Мотиви не чисельні, в мотиваційній сфері переважають тенденції уникнення неприємностей та мотиви, що мають особистісний характер (інтерес до оцінки знань, престиж тощо). Пізнавальні інтереси недиференційовані за змістом. Учні виявляють інтерес до зовнішніх, наочних, часом випадкових ознак та властивостей природних об'єктів. Інтерес викликають насамперед утилітарні та функціональні властивості об'єктів природи. Прагнення до аналізу, співставлення фактів, виявлення причинних зв'язків відсутнє. Пізнавальні інтереси до процесу учіння виявляються у спрямованості на виконання найпростіших видів учбових дій: переписування завдань, читання тексту підручника, маніпуляції з предметами в процесі спостережень та практичних робіт. Отже,

мотиви на даному рівні розвитку мають нестійкий характер, низьку дієвість. Навчальна діяльність характеризується низькою пізнавальною активністю школярів;

2) середній рівень (аналітично-реконструктивна пізнавальна спрямованість) становить 25 – 29%. Зміст мотиваційної сфери на даному рівні представлений більш широким спектром як соціальних, так і пізнавальних мотивів учіння. Серед соціальних чітко вираженими є мотиви обов'язку та відповідальності, соціальної ідентифікації з батьками та вчителем. Означені мотиви переважають над тенденцією уникнення неприємностей. Пізнавальні мотиви виявляються у спрямованості на встановлення та усвідомлення причин явищ природи, виявлення закономірних зв'язків. Під впливом учбової діяльності відбуваються поступові зміни в пізнавальних інтересах до змісту учіння. На зміну інтересу до зовнішнього боку природних явищ приходить інтерес до розуміння їх істотних ознак та властивостей. Виділення та усвідомлення школярами специфічного змісту природознавства обумовлюють виникнення пізнавального інтересу до спеціальних видів пізнавальної діяльності, якими є досліди (репродуктивного та творчого характеру), практичні роботи, спостереження за природою. Мотиваційний потенціал учіння на даному рівні розвитку відрізняється прагненням до структурування і перебудови наявних природничих знань з подальшим вдосконаленням, збільшенням ефективності процесуального аспекту учіння, інакше кажучи, інтересом до аналізу та реконструювання змісту і процесу учбової діяльності;

3) високий рівень (теоретично-продуктивна пізнавальна спрямованість) становить 3 – 4%. Мотиваційна сфера характеризується глибоким усвідомленням важливості знань з природознавства, розвиненістю мотивів відповідальності та обов'язку. Школярі наполегливі в учінні, прагнуть доводити до кінця розпочаті справи. Учбова діяльність має ознаки діяльності досягнення: спрямованість на досягнення позитивного результату; відчуття себе здатним виконати поставлене завдання; виникнення позитивних емоційних реакцій у процесі розв'язання учбової задачі та після досягнення результату. Мотиви відзначаються тривалістю дії, стійкістю. Характерною рисою є високий рівень пізнавальної активності, прагнення до самостійності в учінні, творче мислення. Пізнавальні мотиви мають розгорнуту структуру, що охоплює всі змістовні аспекти природознавства (пізнавальний, ціннісний, нормативний, діяльнісний). Характерною ознакою пізнавальних мотивів учіння є тенденція переходу від інтересу до природничого матеріалу описового характеру до знань, що розкривають закони розвитку природних систем, визначають сутність природних явищ, відображають їх в глибинних внутрішніх зв'язках. Пізнавальні мотиви характеризуються інтересом до виділення єдиної генетично вихідної основи (поняття, принципу) розмаїття природних явищ, що спостерігаються та вивчаються. Даний мотиваційний рівень відрізняє виражений інтерес як до прикладного боку спеціальних пізнавальних дій (дослідів, практичних робіт, спостереження), так і до самостійного усвідомлення їх результату,

формулювання висновків. Інтерес школярів привертають нестандартні учбові задачі, що відзначаються новизною і вимагають творчого підходу до їх розв'язання.

Дані, отримані в ході констатуючого експерименту, свідчать, що мотиваційна сфера молодших школярів при вивченні природознавства потребує психолого-педагогічної корекції. Домінування у дітей даного віку низького та середнього рівня розвитку мотивів учіння та низькі показники виявлення високого рівня розвитку мотивів учіння презентують необхідність цілеспрямованого формування пізнавальних мотивів молодших школярів при вивченні природознавства. Відсутність позитивної динаміки розвитку мотивів учіння у дітей даного онтогенетичного періоду в процесі вивчення початкового курсу природознавства обумовлена, на нашу думку, недосконалістю організації навчальної діяльності, а тому як один з шляхів оптимізації навчально-виховного процесу нами була розроблена і впроваджена комплексна програма формування пізнавальних мотивів учіння молодших школярів (на матеріалі природознавства).

Третій розділ “Психологічні особливості формування мотивів учіння у молодших школярів” присвячений викладу програми формуючого експерименту та аналізу його результатів. В розділі визначено принципи психолого-педагогічної корекції мотиваційної сфери, загальні умови формування мотивів у молодших школярів на матеріалі природознавства та фактори формування мотивів учіння.

Ми вважали, що формування мотивів учіння у молодших школярів вимагає цілеспрямованих впливів комплексного характеру, які обумовлять реалізацію моделі оптимального, з точки зору формування пізнавальних мотивів, навчання. Проведений теоретичний аналіз психологічної літератури, а також отримані в процесі констатуючого експерименту фактичні дані, що відображають зміст мотиваційної сфери досліджуваних і певні аспекти її динаміки в реальному процесі учіння, обумовили виділення нами об'єктивних (зміст учіння, організація процесу учбової діяльності) і суб'єктивних (особистісне ставлення до природи, рівень пізнавальної активності дитини в самостійному пізнанні) передумов, що сприяють формуванню мотивів учіння у молодших школярів в процесі засвоєння системи природничих знань.

До структури експериментальної методики було включено такі фактори формування мотивів учіння у молодших школярів:

- 1) психолого-педагогічний тренінг розвитку особистісного ставлення до природи у молодших школярів, що мав на меті актуалізацію значущості природничих знань, розширення спектру пізнавальних мотивів предметної спрямованості. Формування суб'єктивного ставлення до природи відбувалося з врахуванням комплексу механізмів його розвитку (перцептивного, когнітивного, практичного). Названі вище механізми розвитку ставлення особистості до природного середовища в процесі формуючого експерименту були включені також до специфічних видів учбової діяльності таких, як спостереження за об'єктами і явищами природи на уроках,

екскурсіях та в позаурочний час, досліді на природознавчому матеріалі, практичні роботи, посиљна трудова й природоохоронна діяльність. Засобами реалізації даних механізмів були методи екологічної ідентифікації, екологічної емпатії та екологічної рефлексії;

2) оволодіння адекватними змісту і процесу учіння способами розумової діяльності (порівняння, класифікація), що надають можливість реалізації пізнавального ставлення до природознавства і сприяють формуванню відповідних мотивів процесуального змісту. Формування операції порівняння відбувалося на різноманітному за змістом природознавчому матеріалі. Порівняння здійснювалося за основними суттєвими ознаками подібності та відмінності об'єктів на основі алгоритму порівняння. Навчання молодших школярів здійсненню операції класифікації проводилося нами поетапно в двох таких напрямках: 1) засвоєння операції класифікації на матеріалі окремих природних об'єктів; 2) навчання застосуванню класифікації як засобу усвідомлення та засвоєння зв'язного текстового матеріалу, що містить систему природничих понять;

3) діяльнісно-проблемний підхід у засвоєнні знань про природу як цілісну систему, в ході з'ясування закономірних природних зв'язків і залежностей. Проблемне навчання реалізовувалося шляхом застосування таких методів: евристична бесіда, практична робота пошукового характеру, дослід творчого характеру, проблемний виклад знань.

Оцінка ефективності впровадженого нами експериментального навчання відбувалася шляхом порівняльного аналізу результатів діагностики мотивів в експериментальному і контрольному класах. Експериментальним був обраний 3-й клас загальноосвітньої школи I-III ступнів №2 смт. Свеса Сумської області, контрольним – 3-й клас загальноосвітньої школи I-III ступнів №3 м. Глухів Сумської області. Формуючий експеримент проводився у 2001 – 2002 навчальному році.

Отримані дані показали, що мотиваційна сфера учнів експериментального класу після проведення формуючого експерименту характеризується більш широким спектром пізнавальних мотивів учіння, кількість тверджень, що відповідають пізнавальним мотивам (в середньому на учня) значно перевищує таку в контрольному класі (табл. 1).

Зростання частки пізнавальних інтересів в мотиваційній сфері учіння у дітей експериментальної групи, обумовлює певне зниження ролі соціальних мотивів учіння. Серед інтересів до процесу учіння у дітей даного класу переважають інтереси до спеціальних методів пізнання природи (до практичних робіт, дослідів, спостережень). Провідну роль серед мотивів в учнів контрольного класу відіграють спонуки особистісного змісту, а саме, прагнення до отримання високої оцінки, незалежно від рівня власних учбових досягнень.

Таблиця 1

Кількісна характеристика змін у пізнавальних і соціальних мотивах учіння молодших школярів експериментального та контрольного класів

Мотиви	Кількість тверджень, що відповідають мотивам (в середньому на учня)			
	До експериментального навчання		Після експериментального навчання	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
Мотиви, пов'язані із змістом учіння	1,4	1,52	6,4	1,8
Мотиви, пов'язані з процесом учіння	1,2	1,28	2,24	1,4
Соціальні мотиви	2,3	2	0,36	1,3
Особистісні мотиви	3,55	3,8	0,76	4,1
Мотиви, що не мають безпосереднього відношення до учіння	1,55	1,4	0,28	1,4

Після проведення формуючого експерименту кількість учнів у групі, що характеризується домінуванням пізнавальних мотивів учіння, в експериментальному класі зростала від 16% до 40%, в контрольному класі вона становить 16% на початку і в кінці навчального року; в групі з гармонійним поєднанням пізнавальних і соціальних мотивів на початку року в експериментальному класі - 28% учнів, в контрольному – 24%; кількість учнів, що входять до складу означеної групи в кінці навчального року, як в контрольному, так і в експериментальному класах становить 32%. Ступінь статистичної значущості відмінностей між досліджуваними класами учнів визначався за χ^2 -критерієм. До проведення формуючого експерименту між експериментальним та контрольним класами за параметром домінування мотивів не існувало значущих відмінностей ($\chi^2 = 0,24$). Після організації формуючих впливів експериментальний і контрольний класи значно відрізняються за означеним параметром ($\chi^2 = 11,77$) на рівні достовірності 0,01%. Значущість змін, що відбулися в мотиваційній сфері учнів експериментального класу підтверджує і той факт, що за критерієм χ^2 зафіксовано відмінність домінування мотивів до формуючого експерименту і після нього ($\chi^2 = 10,73$) з достовірністю 0,01%. Описані результати надають підстави для висновку, що мотиваційна сфера в учнів експериментального класу після формуючого експерименту за параметром

домінування мотивів є більш сприятливою і адекватною учінню, порівняно з мотивацією школярів контрольного класу.

Експериментальне навчання обумовило зниження кількості учнів, що характеризуються низькою пізнавальною активністю, число школярів у групах з середньою та високою пізнавальною активністю зросло відповідно від 32% до 40% та від 28% до 44%. Тенденція розвитку пізнавальної активності в контрольному класі подібна, але є менш вираженою. Відмінність між експериментальною та контрольною групою підтверджує її статистична обробка отриманих даних ($\chi^2 = 6,95$; достовірність 0,05%). Результати методики вільного вибору навчальних завдань вказують на підвищення рівня дієвості пізнавальних мотивів учіння в кінці року в учнів експериментального класу, порівняно з контрольним. Більшість з учнів даного класу (82%) старанно виконують 3 – 4 завдання, на відміну від контрольного, де 3 – 4 завдання виконало 32% учнів. До впровадження експериментальної програми формування мотивів виконання такої кількості завдань було зафіксовано у 52% учнів експериментального та 56% учнів контрольного класу. Отже, на кінець навчального року рівень дієвості пізнавальних мотивів в учнів експериментального класу підвищився і значно відрізняється ($\chi^2 = 36,0$) на рівні достовірності 0,001% від рівня дієвості пізнавальних мотивів, зафіксованого в учнів контрольного класу.

Важливим результатом експериментального навчання стало підвищення рівня розвитку мотивів учіння (табл. 2), що виявилось у зменшенні кількості дітей в експериментальному класі, які мають початковий рівень розвитку мотивів учіння (від 76% на початку навчального року до 20% в кінці навчального року). При цьому збільшилася кількість учнів даної групи, мотиви яких характеризуються середнім рівнем розвитку, від 24% до 64%. Для 16% учнів експериментального класу після експериментального навчання характерним є високий рівень розвитку мотивів учіння.

У контрольному класі в кінці навчального року зафіксовано у 64% дітей низький рівень мотивів учіння, 32% учнів з середнім рівнем та 4% з високим рівнем розвитку мотивів учіння. Після впровадження навчання за експериментальною програмою формування мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства відмінність у рівнях розвитку мотивів учіння між експериментальним та контрольним класами можна охарактеризувати як суттєву ($\chi^2 = 20,0$) з достовірністю 0,001%.

Зафіксовані нами прогресивні зміни в структурі та рівнях розвитку мотивів учіння на матеріалі природознавства в учнів експериментального класу (на відміну від контрольного) були наслідком більш ефективної експериментальної моделі навчання, реалізованої в ході формуючого експерименту.

**Кількісна характеристика рівнів розвитку мотивів учіння молодших школярів
експериментального і контрольного класів (на матеріалі природознавства)**

Рівні розвитку мотивів	Кількість учнів							
	До експериментального навчання				Після експериментального навчання			
	Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Початковий рівень (емпірично-репродуктивна пізнавальна спрямованість)	19	76	18	72	5	20	16	64
Середній рівень (аналітично-реконструктивна пізнавальна спрямованість)	6	24	7	28	16	64	8	32
Високий рівень (теоретично-продуктивна пізнавальна спрямованість)	-	-	-	-	4	16	1	4
Всього	25	100	25	100	25	100	25	100

Проведене дослідження підтвердило основні положення гіпотези, показало продуктивність обраного шляху формування мотивів у молодших школярів на матеріалі природознавства та дозволило зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнена та практично вирішена проблема підвищення ефективності формування мотивів учіння молодших школярів на матеріалі природознавства.

1. Дослідження психологічних аспектів формування мотивів учіння є актуальною проблемою в галузі сучасної освіти. Аналіз та узагальнення підходів до вивчення проблеми мотивів учіння показали, що мотиви, виражаючи сутність особистості, є складними інтегральними психологічними утвореннями. Вони виконують спонукальну, цілемоделюючу, когнітивну та інші функції.

2. Специфіку мотивів учіння на матеріалі природознавства відображають пізнавальні мотиви, що виникають безпосередньо в процесі засвоєння молодшими школярами системи початкових природничих понять. Основними групами мотивів учіння до природознавства є такі:

- Пізнавальні інтереси, що пов'язані із змістом учіння, зокрема 1) інтерес до структурної та функціональної організації об'єктивної дійсності (до предметів, явищ і властивостей середовища; їх взаємозв'язку); 2) інтерес до людини як частини природи (до власного організму, його природних даних); 3) інтерес до природи як середовища існування та об'єктів праці в природі; 4) інтерес до знань, пов'язаних з охороною та збереженням оточуючого середовища. Для пізнавальних мотивів, пов'язаних із змістом учіння, характерні такі рівні розвитку: 1) недиференційований інтерес до природи; 2) інтерес до окремих фактів і явищ природи; 3) інтерес до закономірностей та зв'язків явищ природи; 4) інтерес до суті явищ, до їх походження.

- Пізнавальні інтереси, пов'язані з процесом учіння, такі як 1) інтерес до опанування і застосування загально логічних пізнавальних дій; 2) інтерес до спеціальних пізнавальних дій; 3) інтерес до способів використання джерел нової інформації. Процесуальні мотиви характеризуються такими рівнями розвитку, як 1) інтерес до репродуктивно-наслідувальної діяльності; 2) інтерес до реконструктивної (пошуково-виконавчої) діяльності; 3) інтерес до творчості в учінні.

3. Мотиви учіння молодших школярів (на матеріалі природознавства) представлені широким спектром соціальних та пізнавальних спонук. Серед них домінують переважно прагнення отримати високу позитивну оцінку, мотив соціальної ідентифікації з вчителем, що виявляється в бажанні відповідати вимогам, які пред'являються. У значного числа досліджуваних виявляється несприятливий для учіння мотив уникнення неприємностей.

4. Динаміка мотивів впродовж вивчення даного навчального предмета полягає у зростанні значущості інтересу до оцінки знань та мотиву уникнення неприємностей. Впродовж початкового навчання природознавства серед пізнавальних мотивів переважають інтереси, пов'язані із змістом учіння, хоча кількість процесуальних мотивів поступово підвищується. Дієвість пізнавальних мотивів при вивченні природознавства знижується, вони відіграють меншу спонукальну роль, ніж соціальні.

5. Особливості пізнавальних мотивів дозволили виділити три рівні розвитку мотивів у молодших школярів при вивченні природознавства: 1) початковий рівень (емпірично-репродуктивна пізнавальна спрямованість); 2) середній рівень (аналітично-реконструктивна пізнавальна спрямованість); 3) високий рівень (теоретично-продуктивна пізнавальна спрямованість). Як наслідок недостатнього розвитку пізнавальних мотивів, у молодших школярів переважають початковий та середній рівні розвитку мотивації, індиферентне або негативне ставлення до природознавства як навчального предмета,

знижена пізнавальна активність, що робить необхідною психологічну корекцію мотиваційної сфери молодших школярів.

6. Об'єктивними умовами формування мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства є зміст учіння та організація процесу учбової діяльності. До суб'єктивних умов належать особистісне ставлення до природи та рівень пізнавальної активності. Ефективною щодо формування мотивів є програма, що включає комплекс таких факторів: 1) психолого-педагогічний тренінг розвитку особистісного ставлення до природи; 2) оволодіння адекватними змісту і процесу учіння способами розумової діяльності; 3) діяльнісно-проблемний підхід у засвоєнні знань про природу як цілісну систему. Отримані дані надають підстави визнати реалізацію створеної програми психолого-педагогічних впливів одним із шляхів формування мотивів учіння у молодших школярів (на матеріалі природознавства). Вона призвела до розширення спектра пізнавальних інтересів як мотивів учіння, прогресивних змін в ієрархії мотивів (зростання ролі пізнавальних мотивів учіння), підвищення рівня розвитку мотивів учіння при вивченні природознавства.

Матеріали дисертаційного дослідження та сформульовані психолого-педагогічні рекомендації можуть бути використані вчителями початкової школи, студентами вищих навчальних закладів з метою визначення перспективних шляхів формування пізнавальних мотивів учіння у молодших школярів при вивченні природознавства. Удосконалення мотиваційного компонента навчально-виховного процесу при вивченні природознавства в початковій школі полягає в: 1) застосуванні активних форм і методів навчання; 2) формуванні емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до природи; 3) використанні комплексу пізнавальних завдань, що обумовлюють розвиток у дітей операцій мислення; 4) залученні школярів до різних видів екологічно орієнтованої діяльності.

Дане психологічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують питання про зв'язок структурних і динамічних характеристик мотивації вивчення природознавства з рівнем сформованості учбової діяльності; про зв'язок особливостей емоційно-ціннісного ставлення до природи з енергетичними аспектами мотивації учіння; про взаємодію мотивів учіння всередині ієрархії та профілактику їх негативної динаміки; про мотивацію засвоєння молодшими школярами теоретичних природничих понять.

Основний зміст роботи висвітлено у таких одноосібних **публікаціях** автора:

1. Паламар О.М. Теоретичний аналіз проблеми мотивації учіння у молодших школярів при вивченні природознавства // Психологія. Збірник наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001.- Випуск 14. - С. 205-211.

2. Паламар О.М. Особливості динаміки мотивів учіння молодших школярів (на матеріалі природознавства) // Психологія. Збірник наукових праць - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. - Випуск 15. - С. 211-216.

3. Паламар О.М. Змістовно-якісна характеристика пізнавальних мотивів учіння у молодших школярів (на матеріалі природознавства) // Психологія. Збірник наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. - Випуск 18. - С. 101-106.

4. Паламар О.М. Ставлення до природи як чинник розвитку пізнавальних мотивів учіння // Початкова школа. - 2002.- №6.- С. 28-30.

5. Паламар О.М. Вивчення мотивації учіння молодших школярів у ставленні до природознавства // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова 18 – 19 жовтня 2000 р. / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000.- Ч.2.- С. 216-218.

6. Паламар О.М. Дослідження мотивації учіння молодших школярів (на матеріалі природознавства) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко. - К.: НПУ, 2001.- Випуск 41.- С. 200-201.

7. Паламар О.М. Про специфіку пізнавальних мотивів у молодших школярів при засвоєнні системи природничих знань // Матеріали конференції “Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти України” / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко., О.П.Симоненко. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. - Ч. 3. - С. 171 – 173.

8. Паламар О.М. Гуманістичні основи формування мотивації у ставленні учнів до природи // Наукові праці МАУП. – Вип. 11.Суспільство в XXI столітті: психологічні проблеми гармонізації, гуманізації, демократизації. - К.: МАУП, 2003.- С. 109 – 110.

9. Паламар О.М. Психолого-педагогічні умови формування пізнавальних мотивів у молодших школярів при вивченні природознавства // Вісник: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск 6. – С. 94 –96.

АНОТАЦІЇ

Паламар О.М. Формування у молодших школярів мотивів учіння (на матеріалі природознавства). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

Дисертація присвячена проблемі формування мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства. У дослідженні проаналізовано історичний розвиток поглядів на дану

проблему і узагальнено існуючі концепції та підходи до вивчення сутності, ролі, структури й вікових особливостей формування мотивів учіння дітей даного віку. Виявлено, що специфіку мотивів учіння (на матеріалі природознавства) відображають пізнавальні мотиви, які безпосередньо пов'язані із змістом даного навчального предмета, а також з процесуальними аспектами учіння. Виділені і якісно проаналізовані рівні розвитку мотивів учіння молодших школярів при вивченні природознавства. Визначені передумови формування пізнавальних мотивів у дітей даного віку на матеріалі природознавства.

Розроблено, обґрунтовано і реалізовано комплекс діагностичних методик та експериментальну програму формування пізнавальних мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства. Доведено, що формування мотивів учіння у молодших школярів на матеріалі природознавства відбувається ефективніше у разі комплексної реалізації психолого-педагогічних впливів, що включають розвиток особистісного ставлення до природи, цілеспрямоване опанування дітьми системою відповідних навчальному матеріалу розумових операцій, реалізацію діяльнісно-проблемного підходу до засвоєння знань про природу. Наведено аналіз результатів впровадження експериментального навчання, що підтверджують його ефективність щодо формування мотивів учіння у дітей даного віку при вивченні природознавства.

Ключові слова: потреба, мотив учіння, мотивація учіння, пізнавальний інтерес, пізнавальна активність, рівень розвитку мотивів, динаміка мотивів, дієвість мотиву, ставлення до природи.

Паламар Е.М. Формирование у младших школьников мотивов учения (на материале природоведения). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертационное исследование посвящено вопросам формирования у младших школьников мотивов учения (на материале природоведения). В работе описаны существующие подходы к изучению и формированию мотивов учения у детей данного возраста, представлен комплекс методик диагностики мотивов учения на материале природоведения, наиболее соответствующий возрастным особенностям исследуемой группы школьников.

В исследовании раскрыты особенности содержания, структуры и динамики мотивов учения младших школьников на материале природоведения. Определено, что специфику мотивов изучения природоведения у младших школьников обуславливают познавательные мотивы, которые непосредственно связаны с содержанием данного учебного предмета, а также процессуальными аспектами учения. Выделены и качественно проанализированы уровни развития мотивов учения

младших школьников при изучении природоведения. Определены предпосылки формирования познавательных мотивов у детей данного возраста на материале природоведения.

Для обобщения характеристик мотивов изучения природоведения у младших школьников в диссертации представлена следующая система градации уровней развития мотивов учения. Начальный уровень (эмпирически-репродуктивная познавательная направленность) характеризуется ситуативностью и неустойчивостью мотивов учения. В мотивационной основе учения преобладают тенденции избегания неприятностей. Интерес привлекают несущественные, внешние признаки природных объектов, их функциональные и утилитарные особенности. Средний уровень (аналитико-реконструктивная познавательная направленность) отличается более широким спектром познавательных и социальных мотивов учения. Познавательные интересы направлены на определение причин природных явлений, установление закономерных связей. Мотивационный потенциал учения на данном уровне отличается стремлением к структурированию и перестройке существующих знаний, с последующим усовершенствованием процессуального аспекта учения. Для высокого уровня (теоретико-продуктивная познавательная направленность) характерно глубокое осознание важности природоведческих знаний. Учебная деятельность имеет все признаки деятельности достижения. Познавательные мотивы отличаются устойчивостью. Особенностью мотивов является тенденция перехода к познавательным интересам теоретического характера.

Экспериментальная методика формирования познавательных мотивов учения у младших школьников на материале природоведения включала комплекс психолого-педагогических воздействий:

1) психолого-педагогический тренинг развития личностного отношения младших школьников к природе, цель которого заключалась в актуализации субъективной значимости природоведческих знаний, расширении спектра познавательных мотивов предметной направленности. Формирование субъективного отношения к природе осуществлялось с учетом комплекса механизмов его развития (перцептивного, когнитивного, практического), которые были включены в специфические для природоведения виды учебной деятельности (наблюдения, опыты, практические работы). Как средства реализации данных механизмов были использованы методы экологической идентификации, экологической эмпатии и экологической рефлексии;

2) овладение адекватными способами мыслительной деятельности (сравнение, классификация), которые наиболее соответствуют содержанию и процессу учения на материале природоведения, и способствуют формированию познавательных мотивов процессуальной направленности. Формирование операции сравнения происходило с использованием алгоритма сравнения на основе существенных признаков сходства и различия природных объектов. Обучение младших школьников осуществлению операции классификации происходило поэтапно в двух направлениях: 1) усвоение операции классификации на материале отдельных природных объектов;

2) обучение использованию классификации как средства осознания и усвоения связного текстового материала, содержащего систему природоведческих знаний;

3) деятельностно-проблемный подход в усвоении знаний о природе как целостной системе и при изучении природных закономерностей. Проблемное обучение младших школьников реализовывалось путём использования таких методов, как эвристическая беседа, практическая работа исследовательского характера, опыт творческого характера, проблемное изложение знаний.

Реализация экспериментальной методики происходила путем внедрения в практику экспериментального обучения названных формирующих факторов. Приведенные в диссертации результаты формирующего эксперимента свидетельствуют об эффективности разработанной диссертантом экспериментальной методики формирования у младших школьников мотивов учения на материале природоведения. Зафиксированные прогрессивные изменения в структуре и уровнях развития мотивов учения у детей экспериментального класса, в отличие от контрольного, были следствием более эффективной модели экспериментального обучения природоведению, реализованной в ходе формирующего эксперимента.

Ключевые слова: потребность, мотив учения, мотивация учения, познавательный интерес, познавательная активность, уровень развития мотива, динамика мотивов, действенность мотива, отношение к природе.

Palamar O.M. Formation of learning incentives among the junior school students (in “Nature” course). - Manuscript.

Thesis work/dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences, specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – National Pedagogic University of M.Dragomanov, Kyiv, 2005.

The thesis project studies the problem of learning incentive formation among junior school students in the course of “Nature”. The existing development in the above-stated problem in the science of psychology are analyzed. The particulars of learning incentives in “Nature” course among the children of junior school period are specified. The levels of incentives development among the junior school students in Nature course are distinguished and analyzed. The prerequisites of cognitive incentives formation among the students of this age in Nature course are distinguished.

In this dissertation it is worked out, motivated and realized the complex of diagnostic methods and experimental program of learning incentives formation among the junior school students in the course of “Nature”. The proposed and tested development in the project is a system of psychological and pedagogic interaction aimed at the activation of incentives, intellectual, and emotional spheres of personality in the process of studying “Nature” course. The efficiency of the described system in forming adequate learning incentives is proved experimentally.

Key words: need, incentive of learning, motivation of learning, cognitive interest, cognitive activity, the level of incentive development, incentives dynamic, incentive efficacy, attitude to nature.